

بررسی عوامل مرزی موثر بر مناسبات کشورهای خاورمیانه

محسن علی جهید ال موسی (دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

محسن جان پرور^۱ (استادیار جغرافیای سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد)

اکبر حیدری تاشه کبود (استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه فردوسی مشهد)

چکیده

نتیجه تحولات صورت گرفته در چند دهه گذشته سبب افزایش جایگاه و سطح نقش آفرینی بیشتر مسائل جغرافیای همچون مرز در مناسبات بین کشورها شده است. تحقیق حاضر با رویکرد توصیفی - تحلیلی به بررسی میزان تاثیر ابعاد مختلف مرزی در مناسبات بین کشورها پرداخته است. مطابق با یافته‌های کتابخانه‌ای تحقیق حاضر، ابعاد مرزی موثر در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه شامل ۱۰ بعد سرزمینی، جمعیتی، اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی، امنیتی و دفاعی، تاریخی، حقوقی و ساختاری، مسائل و بازیگران مرزی و فناوری می‌شود که در قالب ۵۹ سوال به صورت پرسشنامه به منظور اولویت‌بندی مقدار تاثیرات آنها در مناسبات بین کشورها تدوین شد و در اختیار جامعه آماری تحقیق که شامل ۱۹ نفر نخبگان آشنا به مسائل و مطالعات مرزی بودند قرار گرفت، به منظور تجزیه و تحلیل یافته‌های میدانی از نرم‌افزار مدل‌سازی معادلات ساختاری حداقل مربعات جزئی (SPLS) استفاده شده است. نتایج تحقیق در بعد برازش مدل ساختاری تحقیق نشان داد که چهار بعد دفاعی و امنیتی، تاریخی، جمعیتی و سیاسی دارای بیشترین تاثیر در مناسبات کشورهای خاورمیانه هستند، همچنین نتایج برازش مدل اندازه‌گیری تحقیق نشان داد که متغیرهای تامین امنیت مرز، ساختار اجتماعی ساکنین منطقه مرزی، طول خط مرز، وزن ژئوپلیتیک کشورهای هم مرز، سطح توسعه منطقه مرزی نسبت به مرکز دارای بیشترین تاثیر بر مناسبات کشورها هستند.

واژگان کلیدی: مرز، عوامل مرزی، کشور، مناسبات، خاورمیانه

^۱ نویسنده مسئول

۱- مقدمه

جغرافیا همواره نقش مهمی در امور بشر داشته است. به هویت، سرشت و تاریخ حکومت‌های ملی شکل بخشیده، به توسعه اجتماعی، سیاسی و اقتصادی آنها یاری رسانده یا مانع آن شده است، و نقش مهمی در مناسبات بین‌المللی آنها بازی کرده است (حسین‌پورپویان ۱۳۹۲: ۱۶۲). این پیوند و اثرگذاری جغرافیا در مناسبات بین‌کشورها با توجه به روند رو به گسترش وابستگی کشورها به یکدیگر، نیاز رو به افزایش بهره‌برداری از منابع مشترک، بازیگری فعال در عرصه جهانی، توان تأثیرگذاری بر یکدیگر و ... سبب برخورد بیشتر منافع ملی، وابستگی امنیتی و ... در بین کشورها شده و زمینه برجسته‌تر شدن (افشردی و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴-۱۳) مسائل جغرافیایی در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه شده است. در این میان مرزها به عنوان پدیده‌های جغرافیایی جایگاه ویژه‌ای به خود اختصاص داده اند چرا که، تحولات قرن حاضر در عرصه جهانی نظیر جهانی‌شدن، ورود به عصر اطلاعات و پیشرفت در زمینه فناوری‌های تسلیحاتی و نظامی مرزها، همچنان یکی از نقاط اولیه شروع جنگ‌ها و سایر آسیب‌پذیری‌ها نظیر ورود افراد تروریست، موادمخدر، قاچاق کالا، ورود بیماری‌ها و غیره به کشورها هستند. این موضوع سبب شده است که مرزها همچنان یکی از مناطق حساس و دارای اهمیت برای کشورها محسوب شوند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۹۶) به نحوی که امروزه، این توافق کلی وجود دارد که داشتن مرزهای مطمئن و امن در ایجاد زمینه استقلال، تمامیت ارضی، حاکمیت ملی، امنیت داخلی، اوضاع اقتصادی، فرهنگی، توسعه، اجرای سیاست حسن هم‌جواری و اعمال حاکمیت دولت در هر کشوری نقش کلیدی و هدایت‌کننده داشته و از کاربرد وسیعی برخوردار می‌باشد. از سوی دیگر باید توجه داشت که تغییرات صورت گرفته در طی دهه‌های اخیر مرزها، مناطق مرزی و مسایل مرزی را دچار پیچیدگی گسترده در ابعاد گوناگون آن خصوصاً در بعد امنیتی کرده است و نیاز به مطالعات و تحقیقات در زمینه مرزها را به یک ضرورت برای کشورها تبدیل کرده است (جان‌پرور و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷). چرا که مرزهای بین‌المللی، در شکل دهی مناسبات سیاسی و اقتصادی میان حکومت‌ها نقش برجسته‌ای به عهده دارند. مرزها کنش متقابل مرزنشینان را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند. شکوفایی و زوال شهرها و حوزه نفوذ آن‌ها در مجاورت مرز بستگی به این دارد که خط مرزی نقش‌های جدیدی برای آنها پدیدآورد یا برعکس، حوزه طبیعی آن‌ها را بر هم زند (میرحیدر، ۱۳۸۶: ۱۶۳). و به صورت مستقیم بر مناسبات کشورهای هم‌مرز تأثیرگذار هستند. به عنوان مثال از جمله عواملی مرزی که میتواند بر مناسبات بین دو کشور اثر گذار باشد گسترش یک گروه قومی در دو سوی مرز است چرا که، اگر مرزنشینان دو سوی مرز از یک قوم و طایفه باشند و خویشاوندی نیز بین آنان وجود داشته باشد، به خصوص اگر ازدواج‌های جدید نیز بین مرزنشینان دو طرف مرز انجام گیرد، رفت‌وآمدهای غیرقانونی وجود خواهد داشت (جان‌پرور، ۱۳۸۷: ۱۲۴) و از این طریق مناسبات بین دو کشور می‌تواند تحت تأثیر قرار گیرد.

خلاصه می توان گفت که مرزها و عوامل مرزی به صورت های مختلف توانایی آن را دارند که به صورت های مختلف مناسبات بین کشورهای هم مرز را در قالب دو جهت مثبت و منفی هدایت کنند و مناسبات آنها در اشکال و سطوح مختلف را شکل داده و تنظیم نمایند. با توجه به این اهمیت و جایگاه برجسته مرزها در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه، درک عوامل مرزی موثر بر این مناسبات از اهمیت بالایی برخوردار است که در تحقیق حاضر تلاش شده است به این سوال پاسخ داده شود که مهمترین عوامل مرزی موثر بر مناسبات بین کشورهای خاورمیانه کدامها هستند؟

۲- مباحث نظری تحقیق

۲-۱- مرز

انسان برای مشخص ساختن محیط پیرامون خود، به گونه‌ای که با گستره فعالیت همسایگان آن تداخل نداشته باشد، ناچار به تعیین خطوط قراردادی در بخش پایانی و پیرامونی محیط زیست یا قلمرو خود است. نوع گسترش یافته این مفهوم خط پیرامونی است که بخش پایانی گستره فعالیت یک ملت را مشخص می‌سازد و جنبه سیاسی پیدا می‌کند که «مرز» خوانده می‌شود (مجتهدزاده، ۱۳۹۰: ۴۰). خطوط مرزی از نشانه‌های تفکیک دولت‌های جدید است که با خط باریک و نازکی دو دولت را از هم جدا می‌کند و قلمرو رسمی اعمال اراده سیاسی آنها را نشان می‌دهد (حافظنیا، ۱۳۸۱: ۳۰۰). همچنین باید توجه داشت که مرزها دارای سطوح مختلفی هستند که متأسفانه تنها در سطح ملی (مرز بین دو کشور) مورد بررسی قرار می‌گیرند. مرزها به صورت دیوارهایی زندگی، هویت، خانه، کشور، حکومت، منافع (ملی) و ... ما را از دیگران جدا می‌کنند و به ما و آنها اعتبار و هویت می‌دهند. با نگاهی به اطراف خود و مرزهایی که در اطراف ما موجود وجود دارد می‌توانید این موضوع را بهتر درک کرد (حافظنیا و جان‌پرور، ۱۳۹۲: ۳۸). در مجموع می‌توان گفت، مرزها خطوطی هستند در فضا که محدوده حاکمیت، مالکیت و صلاحیت در سطوح مختلف فردی، گروهی، ملی، منطقه-ای را مشخص می‌کنند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۲۰). که البته باید توجه داشت در اینجا مرزها در سطح ملی مد نظر است.

۲-۲- مناسبات مرزی

کنش متقابل دولت‌ها و ملت‌ها همیشه رو به گسترش است. نیاز ملتها و دولت‌های به یکدیگر در زمینه‌های مختلف نسبت به گذشته به شدت افزایش یافته است. به گونه‌ای که روابط متقابل را در یک الگوی بسیار پیچیده‌ای شکل داده است و نقش مرزها را بعنوان دیوارهای جداکننده ملتها تضعیف کرده است. روابط و نیاز متقابل دولت‌ها در زمینه‌های اقتصادی، فرهنگی، تجاری، سیاسی، امنیتی، علمی، آموزشی، اطلاع‌رسانی، فناوری، مواد اولیه، گردشگری، انرژی و ... کاملاً بدیهی است و باعث افزایش چشمگیر حجم ارتباطات بین ملتها و دولت‌ها شده است و تأمین این نیازها و اساساً

تدابیر لازم در جنبه‌های مختلف آن موجب می‌شود که مدیریتی فراکشوری و فراملی اداره این امور را به عهده گیرد. از این رو، ضرورت تأسیس نهاد یا سازمان بین‌المللی را مورد تأکید قرار می‌دهد (حافظ‌نیا و کاویانی‌راد، ۱۳۸۳: ۱۱۳-۱۱۲). با بالاتر رفتن تحرکات مردم و کالاها چالش‌هایی که مدیریت مرز با آن روبرو است به طور قابل ملاحظه‌ای بالا رفته و پیچیده شده است. در یک طرف، نیاز به استفاده از مرزها در برابر مهاجرت‌های ناخواسته و جرایم فرامرزی رو به ازدیاد می‌باشد و از سوی دیگر دولت‌ها به صورت‌های مختلف نیازمند برقراری ارتباط با فراسوی مرزهای خود جهت استفاده از فرصت‌های پیش روی که از طریق جهانی شدن در فراسوی مرزها شکل گرفته است، می‌باشند. بر پایه این تغییرات باید در نظر گرفت که امروز دیگر مفهوم مرز به سادگی یک مفهوم زمین‌شناسی جغرافیایی نیست، بلکه به عنوان مفهومی اجتماعی-جغرافیایی در نظر گرفته می‌شود؛ بدین ترتیب، اداره مرز به کنترل یک مدار جغرافیایی بین دو کشور محدود نمی‌شود؛ بلکه مفهومی است که در یک رویکرد سیستمی به کلیه روابط اجتماعی تسری می‌یابد (پورعزت و همکاران، ۱۳۹۲: ۳). امروز دورانی تازه از نقش‌آفرینی مرزهای سیاسی در روابط انسان‌ها پدیدار شده است و مرزها به عنوان ابزاری برای همگرایی منطقه‌ای و جهانی، می‌توانند به عامل ثبات و پایداری جوامع تبدیل شوند (اخباری و محمدپور، ۱۳۸۶: ۳۱). در زندگی ملل، مرزها را نباید مانع واردات و مناسبات انسانی دانست، چون مرزها در عین حال که قلمرو حاکمیت‌های گوناگون را از یکدیگر متمایز می‌سازند غالباً روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی حسنه‌ای را بین دولت‌های هم‌جوار پدید می‌آورند. مرز دولت‌های همسایه نیز یک عامل جغرافیایی ارزشمند است که در تحکیم روابط طرفین نقش بزرگی بازی می‌کند (معمدنژاد، ۱۳۴۸: ۸۷). با توجه به این توضیحات باید گفت که مناسبات مرزی یکی از ضرورت در جهان امروز تبدیل شده است چرا که قلمروها و کشورها به یکدیگر پیوند پیدا کرده است.

۳-۲- دیپلماسی مرزی

دیپلماسی عبارت است از فرایند ارتباطات میان کنشگران بین‌المللی برای حل و فصل کشمکش‌ها و منازعات جهانی از طریق گفتگو و مذاکره با هدف جلوگیری از وقوع جنگ. از این منظر، دیپلماسی به‌اشکالی از تعاملات همکاری‌جویانه دولت‌ها اشاره دارد که با هدف مدیریت و استقرار نظم در نظام جهانی و جلوگیری از تبدیل کشمکش‌ها به جنگ صورت می‌گیرد. اما از منظر خرد چشم‌انداز سیاست خارجی دیپلماسی به عنوان یک ابزار در اختیار دولت‌ها در کنار دیگر ابزارها مانند نیروی نظامی تعریف می‌شود که در راستای تحقق اهداف سیاست خارجی کنشگران بین‌المللی مورد استفاده قرار می‌گیرد (White, 2001). با توجه به ابعاد مختلف دیپلماسی، دیپلماسی مرزی در این پژوهش حائز اهمیت است؛ دیپلماسی مرزی هنر ایجاد ارتباط سازنده بین کشورهای هم‌مرز یا تاثیرگذار بر مرزهای کشور، نیروی مرزی و ساکنین مرزی با یکدیگر جهت حل و فصل مسأله‌آمیز مسائل و مشکلات مرزی و در راستای دستیابی به

راهبردهای کنترل و مدیریت بهتر مرزهای کشور. باید توجه داشت که دیپلماسی مرزی توانایی جلوگیری از برخوردهای تهاجمی و خصومت آمیز بین کشورها، کاهش بحران های مرزی، کاهش هزینه های مالی و جانی در طول مرزها و... را برای کشورها دارا می باشند. بر این مبنا، کشورها برای اینکه بتوانند از این ظرفیت دیپلماسی مرزی جهت دستیابی به اهداف خود بهره برداری نمایند نیازمند آن هستند که شناخت و درک لازم از دیپلماسی مرزی و مرزهای خود در ابعاد مختلف داشته باشند (جان پرور، ۱۳۹۶: ۷۷).

۳- روش تحقیق

روش اصلی این تحقیق، با توجه به ماهیت نظری آن توصیفی- تحلیلی است. بر این اساس در این تحقیق سعی شده است علاوه بر مفهوم سازی و شناخت مناسبات مرزی بین کشورهای خاورمیانه، عوامل مرزی موثر بر این مناسبات را از نظریه ها و دیدگاه های مختلف استخراج نماید. لازم به ذکر است که در این تحقیق برای گردآوری و فیش برداری آن از اطلاعات کتابخانه ای (کتابها، مقالات و ...) و اینترنتی استفاده شده است. جامعه آماری انتخاب شده برای پاسخ گویی به این پرسشنامه شامل صاحب نظران و پژوهشگران مرتبط با موضوع تحقیق یعنی آشنا با مرز در داخل کشور بوده است. با توجه به تخصصی بودن پرسش های تحقیق استفاده از روش نمونه گیری هدفمند در دستور کار قرار گرفت و بر مبنای آن ۱۹ نفر از نخبگان آشنا به مطالعات مرزی در خاورمیانه برای پاسخگویی به سوالات تحقیق انتخاب شدند. روش تجزیه و تحلیل داده های میدانی با استفاده از نرم افزارهای SPSS، SPS و EXEL بوده است. در واقع با توجه به محدود بودن جامعه آماری تحقیق و جوابدهی مناسب نرم افزار SPS برای داده های با حجم نمونه کم، از این نرم افزار برای رتبه بندی ابعاد و متغیرهای تحقیق استفاده شده است.

۴- یافته های تحقیق

۴-۱- استخراج مولفه های مرزی موثر بر مناسبات بین کشورهای خاورمیانه

دیدگاه ها، نظریات و کارهای علمی متعددی وجود دارد که به صورتی مرتبط با مرز و مناسبات مرزی بین کشورها هستند. بررسی حاصل از نظریه ها و دیدگاه هایی که در زمینه عوامل مرزی موثر بر مناسبات بین کشورها وجود دارد نشان دهنده آن است که نظریه و مدل خاصی در این زمینه که بتواند به صورت کامل تأثیر عوامل مرزی بر مناسبات بین دو کشور را مورد بررسی قرار بدهد وجود ندارد و کارهایی که تا اینجا صورت گرفته است به صورت های مختلف بخشی از بحث را توانسته اند پیش ببرند و بیان نمایند. بر این مبنا، برای اینکه بتوان در پژوهش حاضر به صورت جامع تر بحث

عوامل مرزی موثر بر مناسبات بین کشورهای همسایه را مورد بررسی قرار داد از نظریه ها و دیدگاه ها و کارهای قبل عوامل مرزی که شامل ۵۹ مورد بوده است، استخراج شده و برای درک بهتر و متناسب با مشابهت در قالب ۱۰ بعد در قالب جدول (۱) آورده شده است. البته باید توجه داشت که این شاخص ها دارای همپوشانی و هم افزایی هستند و بر یکدیگر تأثیر گذاشته و از یکدیگر تأثیر می پذیرند و دسته بندی آن ها در قالب های جدا نشان دهنده عدم تأثیرگذاری و پیوند بین آنها نیست.

جدول ۱- عوامل مرزی موثر بر مناسبات کشورها

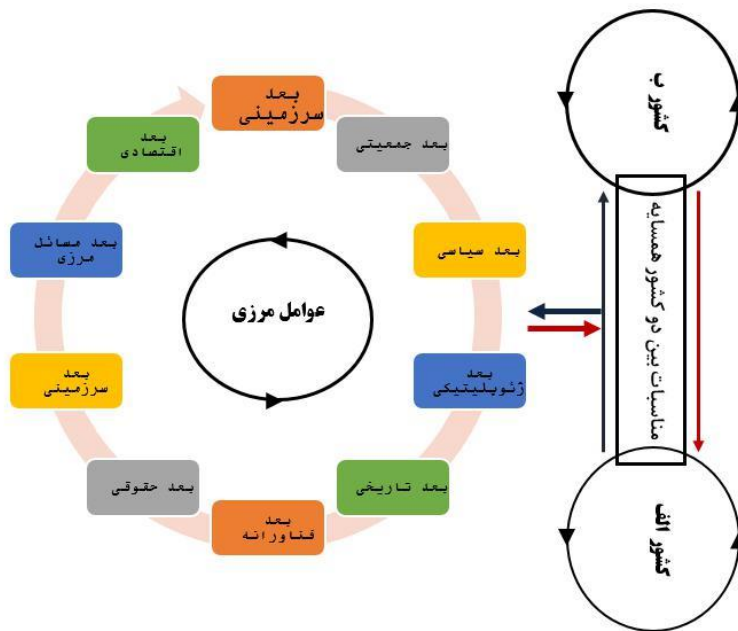
ردیف	ابعاد	عوامل مرزی	نظریه های مرتبط	منابع
۱	بعد سرزمینی	طول خط مرز؛ موقعیت جغرافیایی مرز؛ فاصله از مرکز؛ پیوستگی طبیعی دو سوی مرز؛ توپوگرافی مرز؛ تعداد همسایگان مرزی؛	هاگت؛ اصل حاکمیت مطلق سرزمینی؛ قانون بین المللی آب؛ مدیریت مرزهای دریایی؛ نظریه رچادسن؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛	هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ Moore, 1906; 653؛ شرقی، ۱۳۸۴: ۸؛ جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛
۲	بعد جمعیتی (اجتماعی فرهنگی)	کمیت جمعیت ساکن منطقه مرزی؛ نگرش ساکنین مرزی به مرز؛ وابستگی مذهبی دو سوی مرز؛ پراکندگی جمعیت ساکن منطقه مرزی؛ ساختار اجتماعی ساکنین منطقه مرزی؛ وابستگی قومی در دو سوی مرز؛ کیفیت جمعیت ساکن منطقه مرزی (سواد، ساختار سنی و جنسی)	هاگت؛ کشمکشها مرتبط با سیاست بین الملل؛ کشمکش های مرتبط با میراث تاریخی؛ کشمکش های مرتبط با عوامل قومی و مذهبی؛ مدل هاوس؛ مدل سافر؛ مدیریت مرزهای دریایی؛ جونز و وایلد؛ شاخص های موثر بر اهمیت مرزها؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛ گرش مردم و حکومت به مرز؛ قرارگیری گروه قومی در دو سوی مرز؛	هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ هاوس، ۱۹۹۶: ۱۶؛ افشردی و جان پرور، ۱۳۹۲: ۷۰؛ Soffer, 1994: 188؛ جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ عندلیب، ۱۳۸۰: ۴۰؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰-۱۴۹؛ نادری، ۱۳۹۸: ۱۲۰؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۳۸؛ یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۳۸؛
۳	بعد اقتصادی	وضعیت معیشت در منطقه مرزی؛ وضعیت اشتغال منطقه مرزی؛ سطح توسعه منطقه مرزی نسبت به مرکز؛ سطح توسعه دو سوی مرز؛ سیاست های گمرکی و اقتصادی دو سوی مرز؛ ساختار اقتصادی دو سوی مرز؛ ثبات یا بی ثباتی اقتصادی؛	نظریه یکپارچگی مطلق رودخانه ای؛ مدل هاوس؛ مدیریت مرزهای دریایی؛ جونز و وایلد؛ شاخص های موثر بر اهمیت مرزها؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛	شولی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۵؛ جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ عندلیب، ۱۳۸۰: ۴۰؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰-۱۴۹؛ نادری، ۱۳۹۸: ۱۳۹۸؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛
۴	بعد سیاسی- حاکمیتی	سیاست خارجی؛ سیاست های مرزی؛ مناسبات سیاسی؛ حکومت های محلی؛ نگرش حکومت به مرز؛ میزان اعمال حاکمیت بر کشور؛ دیپلماسی	هاگت؛ اصل حاکمیت مطلق سرزمینی؛ کشمکش های مرتبط با عوامل قومی و مذهبی؛ مدل هاوس؛ مدیریت مرزهای دریایی؛ جونز و وایلد؛ شاخص های موثر	هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ Moore, 1906; 653؛ جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ عندلیب، ۱۳۸۰: ۴۰؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰-۱۴۹؛ جان

	مرزی؛	بر اهمیت مرزها؛ سیاست های مرزی؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛ نگرش مردم و حکومت به مرز؛	پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛
۵	بعد ژئوپلیتیکی	موقعیت ژئواکونومیک منطقه مرزی؛ موقعیت ژئواستراتژیک منطقه مرزی؛ ساختار ژئوپلیتیک منطقه و جهان؛ وزن ژئوپلیتیک کشورهای هم مرز؛ مسائل هیدروپلیتیک؛ نیروهای مداخله گر؛	هاس، ۱۹۹۶: ۱۶؛ شرقی، ۱۳۸۴: ۸؛ جان پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰- ۱۴۹؛ نادری، ۱۳۹۸؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛
۶	بعد دفاعی - امنیتی	استراتژی های امنیتی؛ استراتژی های دفاعی؛ شیوه تأمین امنیت مرز؛ قدرت نظامی (تجهیزات و ...)، محیط امنیتی منطقه و جهان؛	هاس، ۱۹۹۶: ۱۶؛ افشردی و جان پرور، ۱۳۹۲: ۷۰؛ جان- پرور، ۱۳۹۱: ۳۱۲؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰-۱۴۹؛ نادری، ۱۳۹۸؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛ جان پرور و صالح آبادی، ۱۳۹۷: ۱۷۰؛
۷	بعد تاریخی	نحوه شکل گیری مرز؛ مدت زمان شکل گیری مرز؛ نگرش تاریخی دو کشور هم مرز به یکدیگر؛ وجود بافت تاریخی در منطقه مرزی؛ تاریخچه مشترک دو سوی مرز؛	هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ هاس، ۱۹۹۶: ۱۶؛ Moore, 1906; 653 افشردی و جان پرور، ۱۳۹۲: ۷۰؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛ یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۳۸؛
۸	بعد حقوقی - ساختاری	همگنی یا ناهمگنی کشورهای هم مرز؛ نوپابودن کشورهای هم مرز؛ اتحاد و یکپارچگی ملی؛ وضعیت قراردادها و توافقات مرزی؛ مسائل حقوقی	هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ Moore, 1906; 653 شولی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۵؛ شرقی، ۱۳۸۴: ۸؛ افشردی و جان پرور، ۱۳۹۲: ۷۰؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛
۹	بعد مسائل و بازیگران مرزی	اختلافات ارضی؛ اختلافات مرزی؛ سطح تکامل خط مرزی؛ چگونگی کنترل و مدیریت مرز؛ منابع مشترک	هاس، ۱۹۹۶: ۱۶؛ Moore, 1906; 653 شولی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۵؛ شرقی، ۱۳۸۴: ۸؛

<p>افشردی و جان پرور، ۱۳۹۲: ۷۰؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛ یوسفی، ۱۳۹۴: ۱۳۸؛ جان پرور و صالح آبادی، ۱۳۹۷: ۱۷۰؛</p>	<p>یکپارچگی مطلق رودخانه ای؛ قانون بین‌المللی آب؛ کشمکش‌های مرتبط با میراث تاریخی؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛ گرش مردم و حکومت به مرز؛ قرارگیری گروه قومی در دو سوی مرز؛ اختلافات مرزی در آسیای مرکزی؛</p>	<p>مرزی؛ سازمان ها و نهادهای مرزی؛ مرزنشینان (ساکنین مرزی)؛</p>	
<p>هاگت، ۱۳۸۲: ۲۸۳؛ شولی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۲۵؛ شرقی، ۱۳۸۴: ۸؛ کبیری، ۱۳۹۵: ۱۵۰؛ نادری، ۱۳۹۸: ۱۳۹۸؛ جان پرور، ۱۳۹۵: ۱۲۰؛</p>	<p>هاگت؛ نظریه یکپارچگی مطلق رودخانه ای؛ قانون بین‌المللی آب؛ شاخص‌های موثر بر اهمیت مرزها؛ سیاست‌های مرزی؛ ابعاد پایه ای مطالعات مرزی؛</p>	<p>فناوری های کنترل و مدیریت مرز؛ تعاملات فناورانه دو کشور هم مرز؛ فناوری های تحدید حدود و علامت گذاری مرز؛ فناوری های دفاعی در منطقه مرزی؛</p>	<p>۱۰ بعد فناورانه</p>

منبع: مطالعات نگارندگان

در مجموع، بر پایه عوامل مرزی که در قالب جدول فوق از نظریه‌ها، دیدگاه‌ها و کارهای قبل استخراج شده است مدل مفهومی تحقیق حاضر یعنی عوامل مرزی موثر بر مناسبت دو کشور همسایه را می توان به صورت شکل (۱) نشان داد. باید توجه داشت که هر یک از ابعاد شامل عوامل مرزی متعددی هستند که از یکدیگر تأثیر پذیرفته و بر یکدیگر تأثیر می گذارند و چه به صورت کل و به چه به صورت منفرد می توانند مناسبات بین دو کشور هم مرز را تحت شعاع خود قرار دهند.

شکل ۱- مدل مفهومی تحقیق

باید توجه داشت که، مفهوم مرز ماهیتاً بیان کننده طرف یا طرف‌های دیگر است. به این معنی که ماهیت وجودی مرزها با وجود طرف یا طرف‌های مقابل شکل می‌گیرد و بدون طرف یا طرف‌های مقابل نیاز به شکل‌دهی مرزها وجود ندارد. از آنجا که ماهیت وجودی مرزها با وجود طرف مقابل معنی پیدا می‌کند، در نظر گرفتن طرف مقابل در فرآیند تکامل مرزها یکی از ضروریات است. بر این مبنا، برای دستیابی به مناسبات بهتر در طول مرزها باید سعی کرد طرف یا طرف‌های مقابل را نیز به صورت‌های مختلف در نظر گرفت و آنها را به عنوان یکی از بازیگران برقراری مدیریت بهینه مرزی به بازی گرفت. زیرا داشتن مناسبات مرزی با مسائل و مشکلات مرزی در هر دو طرف مرز ارتباط دارد و بحث مدیریت کردن مرزها مرتبط با همکاری و ارتباط بین دو طرف دارنده مرز مشترک می‌باشد. بر این اساس، از آنجا که مرزها دارای دو طرف یا چند طرف هستند و کشورهای همسایه دارای منافع و مصالح مشترکی در امتداد مرزها با یکدیگر می‌باشند، حکومت‌ها برای اینکه بتوانند مرزها را بصورت موثر و کارآمد مدیریت و کنترل کنند و هزینه کمتری را برای این کار صرف کرده و چالش‌های مرزی را به حداقل ممکن برسانند و از سوی دیگر مناسبات خود را با یکدیگر گسترش دهند، ضرورت دارد که عوامل مرزی را مبتنی بر دو سوی مرز لحاظ نمایند (جان‌پرور، ۱۳۹۶: ۱۳۶-۱۳۵). بر این مبنا باید گفت هر آنچه در قالب عوامل مرزی موثر بر مناسبات دو کشور همسایه در نظر گرفته می‌شود باید با نگاهی دو سویه مد نظر قرار گیرد.

۲-۴- یافته‌های میدانی (پرسشنامه ای)

الف) بررسی برازش مدل‌های اندازه‌گیری

پس از مشخص شدن شاخص‌ها و سوالات مربوط به عوامل مرزی موثر در مناسبات کشورهای خاورمیانه، به منظور پاسخ گویی به سوالات پژوهش از تحلیل عاملی تاییدی مرتبه دوم با نرم‌افزار PLS بهره گرفته شده است که در آن روش میانگین واریانس توسعه یافته (AVE) برای بررسی روایی همگرایی پژوهش به کار گرفته می‌شود و طبق نظر فورنل و لارکر استاندارد بالای ۰,۵ برای این شاخص مناسب است. همچنین برای سنجش روایی از آلفای کرونباخ و پایایی ترکیبی (CR) استفاده شد. و میزان استاندارد بالای ۰,۷ را برای مقدار آلفا و ۰,۶ را برای پایایی ترکیبی نیز مناسب است. نتایج جدول ۲ برای بررسی وضعیت ابعاد مرزی موثر در مناسبات کشورها در قالب ۱۰ بعد بیان شده‌اند نشان می‌دهد که در میان ابعاد مرزی موثر بر مناسبات کشورها در بخش مقدار کرونباخ بجز دو بعد فناورانه با مقدار ۰,۶۹۶ و بعد سرزمینی با ۰,۵۳۳ که پایین‌تر از مقدار استاندارد تحقیق بوده، مابقی ۸ بعد ذکر شده دارای امتیاز تاثیرگذاری بالایی

بوده‌اند، در این بخش سه بعد سیاسی با مقدار کرونباخ ۰,۸۵۵ بالاترین امتیاز و جایگاه اول، بعد جمعیتی با امتیاز کرونباخ ۰,۸۳۰ در جایگاه دوم و بعد مسائل و بازیگران مرزی با امتیاز ۰,۸۲۱ در جایگاه سوم از مقدار تاثیرگذاری بر مناسبات کشورها بر پایه ابعاد مرزی قرار گرفته است و نشان دهنده اهمیت این سه بعد در مناسبات کشورهای خاورمیانه است.

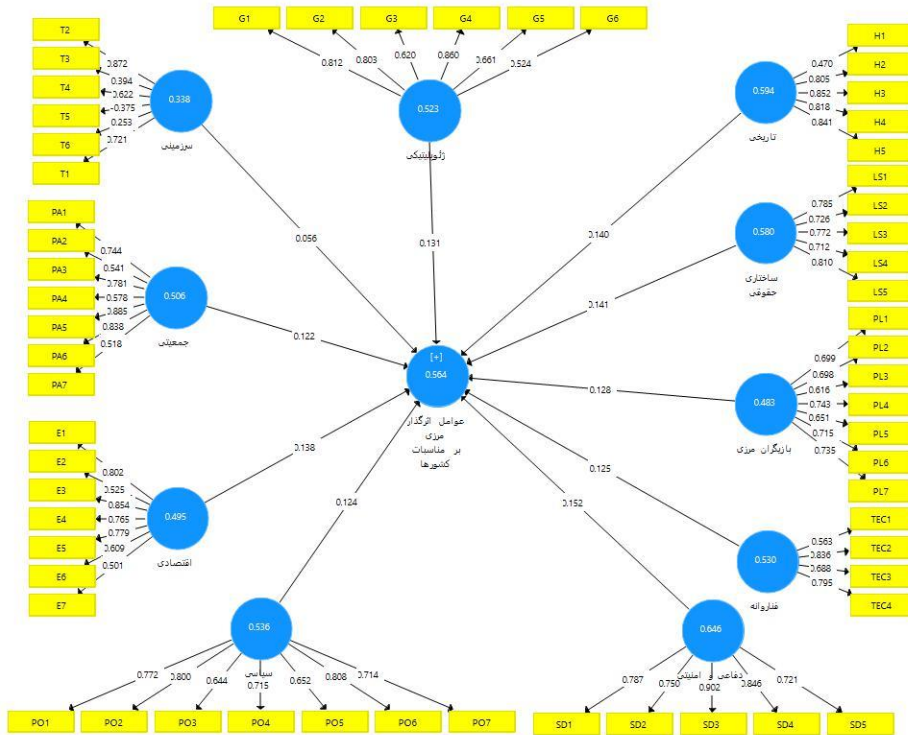
بر اساس نتایج روش میانگین واریانس توسعه یافته (AVE) در میان ۱۰ بعد مرزی موثر در مناسبات کشورهای خاورمیانه بجز سه بعد اقتصادی با امتیاز ۰,۴۹۵، بعد سرزمینی با امتیاز ۰,۳۳۸ و بعد مسائل و بازیگران مرزی با امتیاز ۰,۴۸۳ که از مقدار استاندارد روش که سطح ۰,۵ است کمتر بوده‌اند، مابقی ۷ بعد بالاتر از این مقدار بوده‌اند و دارای تاثیرگذاری مثبت بر مناسبات کشورهای خاورمیانه بوده‌اند، در این روش بعد دفاعی و امنیتی با مقدار آماری ۰,۶۴۶ در رده نخست، بعد تاریخی ۰,۵۹۰ در رده دوم و بعد حقوقی و ساختاری با امتیاز ۰,۵۸۰ بیشترین تاثیر را در این روش بر مناسبات کشورهای خاورمیانه مبتنی بر ابعاد مرزی داشته‌اند.

روش دیگر برای بررسی مدل اندازه‌گیری تحقیق حاضر روش پایایی ترکیبی (CR) است که مقدار استاندارد آن ۰,۶ است. بر اساس نتایج این روش برای مدل ترسیم شده تحقیق همه ۱۰ بعد ذکر شده بالاتر از مقدار استاندارد تحقیق بوده که نشان دهنده برازش مناسب مدل اندازه‌گیری تحقیق بوده، در این تحقیق از میان ۱۰ بعد انتخاب شده برای بررسی تاثیر آنها بر مناسبات کشورهای خاورمیانه در قالب ابعاد مرزی نشان می‌دهد که بعد دفاعی و امنیتی با امتیاز ۰,۹۰۱، بعد سیاسی با امتیاز ۰,۸۸۹ و بعد تاریخی با امتیاز ۰,۸۷۶ سه بعد مهم و موثر مرزی در مناسبات کشورهای خاورمیانه شناخته شدند. به صورت کلی می‌توان گفت بر اساس برازش مدل اندازه‌گیری تحقیق بر اساس سه روش آلفای کرونباخ، میانگین واریانس توسعه یافته (AVE) و پایایی ترکیبی چهار بعد دفاعی و امنیتی و سیاسی اهمیت بیشتری داشته‌اند و از سوی دیگر بعد فناورانه و سرزمینی نیز کمترین تاثیر را داشته‌اند.

جدول ۲- نتایج برازش مدل اندازه‌گیری سازه‌های عوامل مرزی موثر بر مناسبات کشورهای خاورمیانه

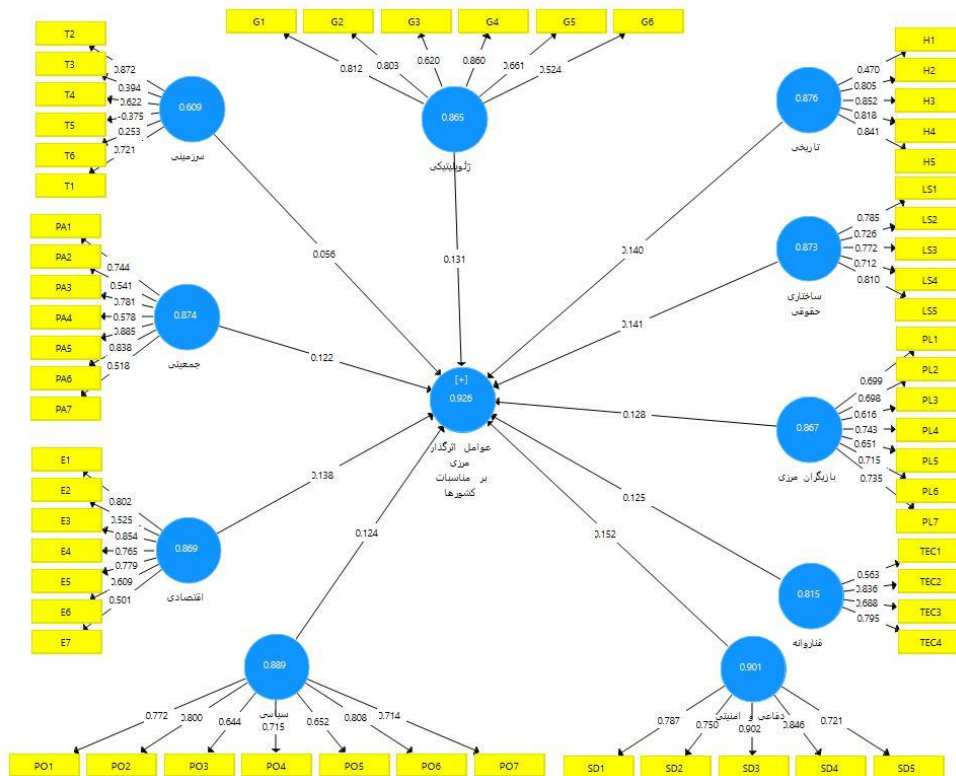
CR	AVE	آلفای کرونباخ	ابعاد مرزی موثر بر مناسبات کشورها
۰,۶۰۹	۰,۳۳۸	۰,۵۳۳	بعد سرزمینی
۰,۸۷۴	۰,۵۰۶	۰,۸۳۰	بعد جمعیتی
۰,۸۶۹	۰,۴۹۵	۰,۸۱۹	بعد اقتصادی
۰,۸۸۹	۰,۵۳۶	۰,۸۵۵	بعد سیاسی
۰,۸۶۵	۰,۵۲۳	۰,۸۱۲	بعد ژئوپلیتیکی
۰,۹۰۱	۰,۶۴۶	۰,۸۶۱	بعد دفاعی و امنیتی
۰,۸۷۶	۰,۵۹۴	۰,۸۱۷	بعد تاریخی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۴- نمودار نتایج برازش اندازه‌گیری مدل تحقیق برای AVE

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۵- نمودار نتایج برازش اندازه‌گیری مدل تحقیق برای روش پایایی ترکیبی

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

ب) سنجش بارهای عاملی

بارهای عاملی از طریق سنجش سطح همبستگی شاخص‌های یک سازه با آن سازه محاسبه می‌شوند که اگر این مقدار برابر و یا بیشتر ۰,۴ شود نشان دهنده آن است موید که واریانس بین سازه و متغیرهای آن از مقدار واریانس خطای اندازه‌گیری آن سازه بیشتر بوده و پایایی در مورد آن مدل اندازه‌گیری قابل قبول است. نتایج به دست آمده از ضریب بار عاملی گویه‌های ابعاد مرزی موثر در مناسبات کشورهای خاورمیانه بر اساس ۵۹ گویه نشان داد که بجز سه گویه توپوگرافی مرز با بار عاملی ۰,۲۳۵، پیوستگی طبیعی دو سوی مرز با ۰,۳۷۵ و موقعیت جغرافیایی مرز با ۰,۳۹۴ که از مقدار استاندارد آزمون کمتر بوده و از نظر نخبان دارای عدم تاثیر کافی در مناسبات کشورهای خاورمیانه هستند، مابقی ۵۶ گویه به دلیل امتیاز بار عاملی بالاتر از مقدار استاندارد روش مورد استفاده دارای اهمیت و تاثیر در مناسبات کشورهای خاورمیانه بوده‌اند. نتایج جدول شماره ۳ برای ضرایب عاملی گویه‌های مورد استفاده در تحقیق نشان دهنده آن است که گویه چگونگی تامین امنیت مرز با امتیاز ۰,۹۰۲ در بعد دفاعی و امنیتی بیشترین مقدار ضریب عاملی را در میان ۵۶ گویه مرزی موثر در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه داشته است. در جایگاه دوم ساختار اجتماعی ساکنین منطقه مرزی با امتیاز عاملی ۰,۸۵۵ بوده است، طول خط مرز با ۰,۸۷۲ در جایگاه چهارم، وزن ژئوپلیتیک کشورهای هم مرز با ۰,۸۶۰ در جایگاه پنجم، سطح توسعه منطقه مرزی نسبت به مرکز با امتیاز ۰,۸۵۴ در جایگاه ششم، نگرش تاریخی دو کشور هم مرز به یکدیگر با ۰,۸۵۲ در جایگاه هفتم، سطح قدرت نظامی کشورهای هم مرز با ۰,۸۴۶ در جایگاه هشتم، تاریخچه مشترک دو سوی مرز با ۰,۸۴۱ در جایگاه نهم و وابستگی قومی در دو سوی مرز با امتیاز بار عاملی ۰,۸۳۸ به عنوان ده متغیر تاثیرگذار و بسیار مهم در مناسبات کشورهای خاورمیانه بر اساس ابعاد مرزی ذکر شده بوده‌اند. نتایج ضریب عاملی گویه‌های ابعاد مرزی به ترتیب امتیاز در شکل شماره ۶ به نمایش درآمده است.

جدول ۳- ضرایب بار عاملی گویه‌های ابعاد مرزی موثر در مناسبات کشورهای خاورمیانه

ابعاد	گویه‌ها	بار عاملی
بعد سرزمینی	طول خط مرز	۰,۸۷۲
	موقعیت جغرافیایی مرز	۰,۳۹۴
	فاصله از مرکز	۰,۶۲۲
	پیوستگی طبیعی دو سوی مرز	۰,۳۷۵
	توپوگرافی مرز	۰,۲۳۵
	تعداد همسایگان مرزی	۰,۷۲۱

۰,۷۴۴	کمیت جمعیت ساکن منطقه مرزی	بعد جمعیتی
۰,۵۴۱	نگرش ساکنین مرزی به مرز	
۰,۷۸۱	وابستگی مذهبی دو سوی مرز	
۰,۵۷۸	پراکندگی جمعیت ساکن منطقه مرزی	
۰,۸۸۵	ساختار اجتماعی ساکنین منطقه مرزی	
۰,۸۳۸	وابستگی قومی در دو سوی مرز	
۰,۵۱۸	کیفیت جمعیت ساکن منطقه مرزی (سواد، ساختار سنی و جنسی)	
۰,۸۰۲	وضعیت معیشت در منطقه مرزی	بعد اقتصادی
۰,۵۲۵	وضعیت اشتغال منطقه مرزی	
۰,۸۵۴	سطح توسعه منطقه مرزی نسبت به مرکز	
۰,۷۶۵	سطح توسعه دو سوی مرز	
۰,۷۷۹	سیاست های گمرکی و اقتصادی دو سوی مرز	
۰,۶۰۹	ساختار اقتصادی دو سوی مرز	
۰,۵۰۱	ثبات یا بی ثباتی اقتصادی	
۰,۷۲۲	سیاست خارجی	بعد سیاسی
۰,۸۰۰	سیاست های مرزی	
۰,۶۴۴	مناسبات سیاسی	
۰,۷۱۵	حکومت های محلی	
۰,۶۵۲	نگرش حکومت به مرز	
۰,۸۰۸	میزان اعمال حاکمیت بر کشور	
۰,۷۱۴	دیپلماسی مرزی	
۰,۸۱۲	موقعیت ژئواکونومیک منطقه مرزی	بعد ژئوپلیتیکی
۰,۸۰۳	موقعیت ژئواستراتژیک منطقه مرزی	
۰,۶۲۰	ساختار ژئوپلیتیک منطقه و جهان	
۰,۸۶۰	وزن ژئوپلیتیک کشورهای هم مرز	
۰,۶۶۱	مسائل هیدروپلیتیک	
۰,۵۲۴	نیروهای مداخله گر	
۰,۷۸۷	استراتژی های امنیتی	
۰,۷۵۰	استراتژی های دفاعی	

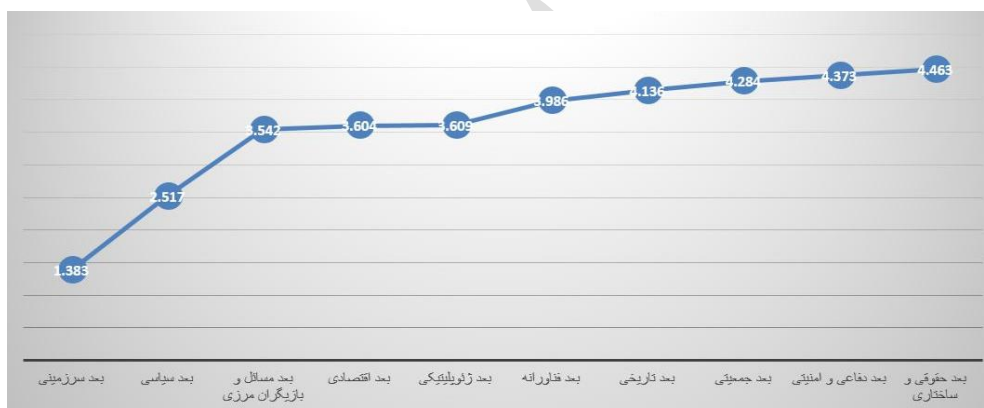
۰,۹۰۲	شیوه تأمین امنیت مرز	بعد دفاعی و امنیتی
۰,۸۴۶	قدرت نظامی (تجهیزات و ...)	
۰,۷۲۱	محیط امنیتی منطقه و جهان	
۰,۴۷۰	نحوه شکل گیری مرز	بعد تاریخی
۰,۸۰۵	مدت زمان شکل گیری مرز	
۰,۸۵۲	نگرش تاریخی دو کشور هم مرز به یکدیگر	
۰,۸۱۸	وجود بافت تاریخی در منطقه مرزی	
۰,۸۴۱	تاریخچه مشترک دو سوی مرز	
۰,۷۸۵	همگنی یا ناهمگنی کشورهای هم مرز	بعد حقوقی و ساختاری
۰,۷۲۶	نویابودن کشورهای هم مرز	
۰,۷۲۲	اتحاد و یکپارچگی ملی	
۰,۷۱۲	وضعیت قراردادهای و توافقات مرزی	
۰,۸۱۰	مسائل حقوقی	
۰,۶۹۹	اختلافات ارضی	بعد مسائل و بازیگران مرزی
۰,۶۹۸	اختلافات مرزی	
۰,۶۱۶	سطح تکامل خط مرزی	
۰,۷۴۳	چگونگی کنترل و مدیریت مرز	
۰,۶۵۱	منابع مشترک مرزی	
۰,۷۱۵	سازمان ها و نهادهای مرزی	
۰,۷۳۵	مرزنشینان (ساکنین مرزی)	
۰,۵۶۳	فناوری های کنترل و مدیریت مرز	بعد فناورانه
۰,۸۳۶	تعاملات فناورانه دو کشور هم مرز	
۰,۶۸۸	فناوری های تحدید حدود و علامت گذاری مرز	
۰,۷۹۵	فناوری های دفاعی در منطقه مرزی	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

جدول ۴- نتایج برازش مدل ساختاری ابعاد مرزی موثر در مناسبات کشورهای خاورمیانه

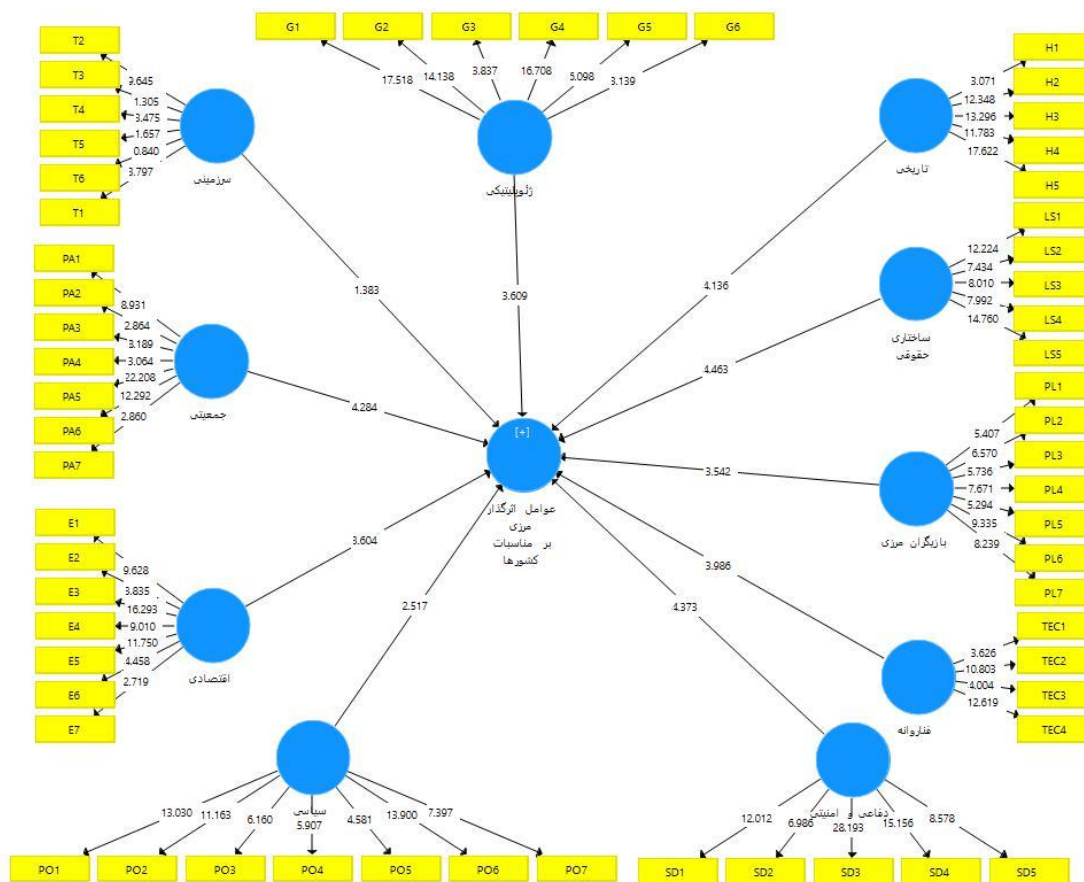
آماره T	ابعاد مرزی موثر بر مناسبات کشورهای خاورمیانه
۱,۳۸۳	بعد سرزمینی
۴,۲۸۴	بعد جمعیتی
۳,۶۰۴	بعد اقتصادی
۲,۵۱۷	بعد سیاسی
۳,۶۰۹	بعد ژئوپلیتیکی
۴,۳۷۳	بعد دفاعی و امنیتی
۴,۱۳۶	بعد تاریخی
۴,۴۶۳	بعد حقوقی و ساختاری
۳,۵۴۲	بعد مسائل و بازیگران مرزی
۳,۹۸۶	بعد فناوریانه

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۷: نتایج مقدار T برای ابعاد مرزی مورد بررسی در تحقیق

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

شکل ۸- نمودار نتایج برازش ساختاری مدل تحقیق برای روش T-Values

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۴۰۰

۵- نتیجه گیری

دگرگونی‌های ناشی از انقلاب‌های صنعتی، فناوری و ارتباطی باعث افزایش پیوند مناسبات بین کشورها شده است و مجموعه از عوامل مختلف بر چگونگی این مناسبات تاثیر می‌گذارد، که مرزها یکی از این مسائل برجسته و پر اهمیت در چگونگی شکل‌دهی به مناسبات بین کشورها به ویژه کشورهای خاورمیانه هستند. زیرا مرزها، همچنان یکی از نقاط اولیه شروع جنگ‌ها و سایر آسیب‌پذیری‌ها نظیر ورود افراد تروریست، مواد مخدر، قاچاق کالا، ورود بیماری‌ها و غیره به کشورها هستند. و در نتیجه این مسائل اهمیت مرز در مناسبات بین بازرگان روز به روز افزایش یافته و از سوی دیگر نیز چالش‌ها و مسائل مرزی نیز به دلیل تحولات صورت گرفته در چند دهه گذشته در بین کشورها با پیچیدگی بیشتری همراه شده که مجموعاً سبب اهمیت یافتن بیشتر مرزها در مناسبات کشورها به ویژه کشورهای خاورمیانه شده است. بر این اساس در تحقیق صورت گرفته به بررسی میزان تاثیر ابعاد مختلف مرزی در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه پرداخته است. مطابق با یافته‌های کتابخانه‌ای تحقیق حاضر، ابعاد مرزی موثر در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه شامل

۱۰ بعد سرزمینی، جمعیتی، اقتصادی، سیاسی، ژئوپلیتیکی، امنیتی و دفاعی، تاریخی، حقوقی و ساختاری، مسائل و بازیگران مرزی و فناوری می‌شود که در قالب ۵۹ سوال به صورت پرسشنامه به منظور اولویت‌بندی مقدار تاثیرات آنها در مناسبات بین کشورهای خاورمیانه تدوین شد و در اختیار جامعه آماری تحقیق که شامل نخبگان آشنا به مسائل و مطالعات مرزی بودند قرار گرفت، نتایج تحقیق نشان داد که چهار بعد دفاعی و امنیتی، تاریخی، جمعیتی و سیاسی دارای بیشترین تاثیر در مناسبات کشورهای خاورمیانه هستند و از میان گویه‌های تحقیق نیز متغیرهای تامین امنیت مرز، ساختار اجتماعی ساکنین منطقه مرزی، طول خط مرز، وزن ژئوپلیتیک کشورهای هم مرز، سطح توسعه منطقه مرزی نسبت به مرکز به عنوان متغیرهای مهم و تاثیرگذار در مناسبات کشورهای خاورمیانه از نظر نخبگان انتخاب شدند.

منابع

- ۱- اخباری، محمد و نامی، محمدحسن (۱۳۸۸). جغرافیای مرز با تأکید بر مرزهای ایران. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۲- افشردی، محمدحسین و همکاران (۱۳۹۳). تبیین شاخص های مؤثر در مدیریت مرزها. فصلنامه ژئوپلیتیک. دوره ۱۰. شماره ۲.
- ۳- پورعزت، علی اصغر و همکاران (۱۳۹۲). رویکرد آینده پژوهانه به تدوین استراتژی فوق فعال مرزبانی و ملت سازی، بر مبنای عدالت بین قومی. پژوهشنامه مطالعات مرزی. دوره اول، شماره ۱.
- ۴- جان پرور، محسن (۱۳۸۷). بررسی تحول مرز در دوران معاصر. پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته جغرافیای سیاسی. به راهنمایی محمدرضا حافظ نیا. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۵- جان پرور، محسن (۱۳۹۵). تشریح و سطح بندی ابعاد پایه ای مطالعات مرزی. فصلنامه ژئوپلیتیک. دوره ۱۲. شماره ۴۴.
- ۶- جان پرور، محسن (۱۳۹۱). تبیین الگوی مدیریت مرز دریایی مورد: خلیج فارس. رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی. به راهنمایی محمدحسین افشردی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ۷- جان پرور، محسن (۱۳۹۶). نگرشی نو به مطالعات مرزی (مفاهیم، اصول و نظریه ها). تهران: انتشارات انجمن ژئوپلیتیک ایران.
- ۸- جان پرور، محسن و صالح آبادی، ریحانه (۱۳۹۷). تبیین و سطح بندی اختلافات مرزی در منطقه ژئوپلیتیکی آسیای مرکزی. فصلنامه سیاست جهانی. دوره ۷. شماره ۴.
- ۹- جان پرور، محسن، صالح آبادی، ریحانی و نادری، زکیه (۱۳۹۹). راهبردهای مدیریت مرزها. تهران: انتشارات مرکز تحقیقات و مطالعات فرماندهی مرزبانی ناجا.
- ۱۰- حافظنیا، محمدرضا و جان-پرور، محسن (۱۳۹۲). مرزها و جهانی شدن با نگاهی کوتاه به مرزهای ایران. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- ۱۱- حافظنیا، محمدرضا. (۱۳۸۱). جغرافیای سیاسی ایران. تهران. انتشارات سمت.
- ۱۲- حافظنیا، محمدرضا، کاویانی راد، مراد. (۱۳۸۳). افقهای جدید در جغرافیای سیاسی. تهران. سمت.
- ۱۳- حسین پورپویان، رضا (۱۳۹۰). تبیین الگوی روابط در مناطق ژئوپلیتیک مطالعه موردی: شبه قاره هند. رساله دکتری رشته جغرافیای سیاسی به راهنمایی دکتر پیروز مجتهدزاده و زهرا احمدی پور. تهران. دانشگاه تربیت مدرس.
- ۱۴- شرقی، ایران (۱۳۸۹). «بحران آب تأثیر آن بر معادلات سیاسی منطقه».
- ۱۵- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰). نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران. چاپ اول. تهران: دوره عالی جنگ.
- ۱۶- کبیری، ملیحه (۱۳۹۵). تبیین و سطح بندی عوامل مؤثر بر اهمیت مرزها. پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه فردوسی مشهد. مشهد.
- ۱۷- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۰). جغرافیای سیاسی سیاست جغرافیایی. چاپ سوم. تهران: انتشارات سمت.
- ۱۸- معتمدنژاد، کاظم. (۱۳۴۸). جغرافیای سیاسی. تهران. انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران.
- ۱۹- میرحیدر، دره. (۱۳۸۶). مفاهیم بنیادی در جغرافیای سیاسی. تهران. انتشارات سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح.
- ۲۰- نادری، زکیه (۱۳۹۸). جایگاه دیپلماسی مرزی در بهینه سازی فضاهای جغرافیایی (مطالعه موردی شهرستان درگز). به راهنمایی محسن جان پرور. گروه جغرافیا. مشهد. دانشگاه فردوسی.
- ۲۱- هاگت، پیتر (۱۳۸۲). جغرافیا ترکیبی نو. ترجمه: شاپور گودرزی نژاد. جلد دوم. تهران. انتشارات سمت.

۲۲- یوسفی، رضا (۱۳۹۴). بررسی تأثیرات فرارگیری یک اقلیت قومی در دو سوی مرز بر کنترل مرزها (مورد: گروه قومی بلوچ در طول مرزهای ایران و پاکستان). به راهنمایی محسن جان پرور. گروه جغرافیا. مشهد. دانشگاه فردوسی.

23-Blake, H.Gerald (1998). The objectives Of Land Boundaries Management. UK.IBRU.

24-House, J. (1982), Frontier on the Rio Grand: A Political Geography of Development and Social Deprivation, Clarendon Press, Oxford.

25-Soffer, A. (1994), "Forms of coexistence and transborder cooperation in a hostile area: the Israeli case" in W. Galluser and et al (eds.), Political Boundaries and Coexistence, Peter Lang, Berne, pp. 182-191.

نسخه
پیس
انتشار